

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.33>

ВИМОГИ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ: МОЖЛИВІ ЮРИДИЧНІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Явецький Т.В.,*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

Актуальність теми. Принцип правової визначеності є фундаментальним елементом верховенства права та невід'ємною складовою демократичного правопорядку. В умовах трансформації національного законодавства, численних змін до нормативно-правових актів, а також неоднозначної судової практики в Україні, питання забезпечення правової визначеності набуває особливої актуальності. Відсутність чітко сформульованих норм, часта зміна законодавства, недосконалість правотворчого процесу, нечіткі межі дискреційних повноважень органів влади, як і нестабільність правозастосовної практики, знижують рівень правової передбачуваності, що прямо впливає на реалізацію прав і свобод людини.

Значення цієї теми підтверджується і практикою Європейського суду з прав людини, яка вказує на численні порушення принципу правової визначеності з боку держави, зокрема через неоприлюднення актів, надмірну дискрецію, непрозору судову практику. З огляду на це, виникає об'єктивна потреба у комплексному дослідженні змісту вимог принципу правової визначеності та у визначенні ефективних юридичних механізмів його забезпечення на законодавчому, правозастосовному й інституційному рівнях.

Метою статті є з'ясування змісту та структури вимог, що випливають із принципу правової визначеності, а також окреслення можливих юридичних засобів та інструментів, які забезпечують реалізацію цього принципу в національній правовій системі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Н. Міловська проаналізувала сутність

і значення принципу правової визначеності в контексті оновлення цивільного законодавства України, підкресливши його роль у забезпеченні стабільності правовідносин і ясності прав та обов'язків [6]. В. Смородинський розглядав правову визначеність не лише як складову верховенства права, а й як фундаментальну властивість права, підкреслив важливі складники: доступність, передбачуваність, легітимні очікування [14]. К. Адаסקалиця зосередився на вимогах до формалізації норм права: чіткості, зрозумілості, логічної структури, та їх роль у дотриманні принципу правової визначеності [1]. Н. Панченко дослідила взаємозв'язок кримінально-правових і процесуальних вимог правової визначеності, визначивши кілька рівнів цього принципу та наголосивши на його значенні для суб'єктів кримінальних процедур [11]. О. Лапка та Т. Пікуля проаналізували концепцію верховенства права через призму правової визначеності, виявивши ключові складові: чіткість норм, легітимні очікування, повага до *res judicata* [4]. С. Васильєв висвітлив юридичні інструменти протидії невизначеності в процедурному праві, в тому числі тлумачення, презумпції, аналогію закону та судових прецедентів [3]. Т. Подорожна і О. Котуха дослідили реалізацію принципу правової визначеності через забезпечення конституційних прав і свобод, підкреслили важливість транспарентності та єдності правозастосування [12].

Виклад основного матеріалу. Як вказує В. Панкратова та Н. Міловська «принцип правової визначеності передбачає дотримання низки вимог, які доцільно розглядати

в аспекті правотворчої діяльності, адже процес правотворчості доволі складний, а його якість залежить не лише від неухильного дотримання правил, що регламентують зазначений процес (технічна сторона правотворчості), а й від чинників, які впливають на змістове наповнення норми. Такими вимогами є: вимоги до змісту нормативно-правових актів, що полягають у визначеності, доступності, несуперечливості нормативно-правових актів, а також чітко визначають межі дискреційних повноважень; вимоги до процедури прийняття нормативно-правових актів, що полягають у доведенні їх до відома населення, стабільності та своєчасності оновлення нормативно-правових актів тощо. Такі вимоги спрямовані на гарантування стабільності законодавства, ефективне врегулювання правових відносин на основі визначеності прав та обов'язків» [10, с. 57; 6, с. 60].

Як наголошує О. Мусиченко на «зрозумілості закону як складової принципу правової визначеності» та «розвиває думку про те, що зрозумілість є однією з обов'язкових вимог до мови закону. Це також досить поширений підхід, він надалі розвивається в юриспруденції в межах загального напрямку, сформованого міжнародною спільнотою, «Plain language». Його прихильники здебільшого вивчають проблеми юридичної техніки, і зрозумілість розглядають по-різному: як засіб досягнення принципів словесної організації нормативно-правових актів; як одна з вимог до мови закону; як одне з загальних правил формулювання нормативних приписів; як критерій для оцінки якісних характеристик нормативно-правових актів. В межах даного підходу здебільшого розглядаються мовні проблеми закону» [7, с. 323].

На нестабільність законодавства вказує Г. Остапенко та зауважує, що «варто пам'ятати про ще одну характеристику законодавства, таку як цілісність. Вимоги правової визначеності стосуються створення системи заходів, які б у сукупності формували розуміння цілей правового регулювання, змісту правових при-

писів, правомірної поведінки, правової культури та були би передбачуваними. Передбачуваність формується не від вибіркового чи окремих дій чи актів, а на основі сталих закономірностей у правозастосуванні, які разом із змістом правової норми формують уявлення громадян про правомірність. В основі такого уявлення – систематичні акти правозастосування та загальне сформоване комплексне уявлення про правомірність одних дій і неправомірність інших. Відповідно суперечливості, неузгодженості, відсутності сталості у законодавчому регулюванні суперечить принципу правової визначеності» [9, с. 55]. Окрім того на те, що принцип правової визначеності тісно пов'язаний із правотворчою діяльністю вказують і М. Недюха та Т. Гладкова [8].

М. Смокович вказує, що «принцип правової визначеності вимагає дотримання таких вимог: 1. Будь-яка правова норма повинна бути офіційно оприлюднена, у порядку, затвердженому законодавством, тобто має бути простою для ознайомлення. 2. Зміст правової норми повинен відповідати законним очікуванням особи, щоб особа могла усвідомлювати наслідки своїх дій і оцінювати свої дії з позиції законності. 3. Звісно, важливі логічність та чіткість тексту закону, бо для сприйняття норми є обов'язковими однозначність, зрозумілість, відносна конкретність норми, тому що саме це є запорукою належного тлумачення, що сприяє ефективній реалізації норми. 4. Визначеність меж дискреційних повноважень органів державної влади. ЄСПЛ щодо цього наголошує: «Закон, який надає дискрецію, не є сам собою несумісним із вимогою передбачуваності в тому разі, коли обсяг дискреції та спосіб її застосування зазначені з достатньою чіткістю та водночас ураховується легітимна мета того чи іншого вживаного заходу в тій чи іншій ситуації, щоб надати індивіду адекватний захист від свавільного втручання» («Olsson v. Sweden (№ 1)», № 10465/83, 24 March 1988). 5. Спеціальний дозвільний характер правового регулювання діяльності адміністративних

органів. Це означає, що особа може вчиняти дії, які не заборонені законом, а органи влади виконують лише ті дії, що прямо передбачені законом» [13, с. 119–120].

Ю. Матвєєва на підставі «аналізу практики Європейського суду з прав людини, яка стосується розуміння правової визначеності в аспекті вимог до текстів правових актів, робить такі висновки: 1. Нечітке формулювання правової норми або рішення суду може допускатись лише у виняткових випадках, коли з контексту самої норми або рішення суду можна з достатньою очевидністю встановити, що вимагається від особи. 2. Ступінь чіткості правової норми залежить від змісту нормативно-правового акта або іншого писаного джерела права, сфери, на яку поширюється цей нормативно-правовий акт (наприклад, ступінь чіткості норм конституційного права є нижчою, ніж норм інших галузей права), а також від кількості та статусу тих, кому він адресований. 3. Судова практика є засобом, який деталізує формулювання правової норми в конкретних випадках шляхом аргументації правової позиції та тлумачення норм права. 4. Вимога щодо чіткості та зрозумілості є диференційованою щодо справ, що стосуються меж прав, обов'язків та відповідальності осіб, та справ, що стосуються меж втручання держави в приватне життя особи. 5. Головний принцип при вирішенні справ, що стосуються чіткості та ясності правових норм, які визначають права, обов'язки та відповідальність особи: особа не може передбачити свою поведінку та розуміти зміст правової норми, якщо вона не характеризується певними об'єктивними ознаками. 6. У справах, що стосуються втручання в приватне життя людини та які пов'язані з обмеженням дискреційних повноважень органів державної влади, потрібно дотримуватися особливої чіткості та ясності при формулюванні правових норм. 7. Чіткість правової норми, що проявляється в детальній визначеності, є не тільки правовою гарантією захисту осно-

воположних прав і свобод людини від свавільного втручання з боку держави, а й засобом, що обмежує дискреційні повноваження органів державної влади» [5, с. 38].

На те, що процес створення нових норм права не позбавлений недоліків вказує Г. Остапенко, зокрема, що «нормотворчий процес часто відбувався надто динамічно, під тиском необхідності прийняття нормативного акта, без належного обговорення, у недоопрацьованому вигляді» [9, с. 376].

Г. Остапенко, покликаючись на працю вченого Н. Женіко, вказує, що «порівняно з країнами континентального права, де правові положення більш систематизовані й узгоджені у нормативних, у тому числі кодифікованих, актах, вищий рівень забезпечення правової визначеності спостерігається у країнах англо-американської сім'ї, відповідно в системі загального права. Такий висновок спростовує позицію більшості українських вчених про те, що найкращим способом досягти визначеності є лише розширення законодавства шляхом прийняття нового нормативного акта чи внесення змін до діючого. Тому правозастосування часто є головним засобом забезпечення й утвердження принципу правової визначеності, а судова практика яскравим відображенням того, в яких сферах зміни до законодавства необхідні» [9, с. 378].

Т. Подорожна та О. Котуха наголошують, що «правова визначеність є універсальним принципом у всіх сферах юридичної діяльності. Це постає з того, що, по-перше, у законотворчій сфері правова визначеність є ключовим критерієм якості та основною метою цього виду діяльності; по-друге, правова визначеність є найважливішим інструментом і засобом у процесі реалізації конституційного контролю органами правосуддя. Вищий судовий орган конституційного контролю неодноразово встановлював, що невизначеність норм права сама собою неконституційна, адже дає можливість правозастосовникові зловживати своїм становищем, по-різному тлумачити норми права залежно від власного

інтересу, ставить суб'єктів права в нерівні умови» [12, с. 78].

Як зазначає Л. Андрусів «закріплення Конституцією України гарантії для всіх громадян знати свої права та обов'язки є підґрунтям для діяльності суб'єктів правотворчості щодо оприлюднення ухвалених ними нормативно-правових актів. Наслідком неоприлюднення нормативно-правових актів, які визначають права та обов'язки громадян, є їхня нечинність. Окрім того, аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини у справах проти України підтвердив, що відсутність офіційного оприлюднення нормативно-правового акта є порушенням принципу правової визначеності, а отже, порушенням прав людини. Такі порушення констатовані в рішеннях Європейського суду з прав людини у справах «Михайлюк та Петров проти України» (заява № 11932/02) й «Алієв проти України» (заява № 41220/98)» [с. 3]. На те, що оприлюднення нормативно-правового акта забезпечує функціонування принципу правової визначеності вказує Л. Андрусів, а саме, що «Зважаючи на доповідь Європейської комісії «За демократію через право» щодо верховенства права від 04 квітня 2011 року № 512/2009, принцип юридичної визначеності (legal certainty) є істотно важливим для питання довіри до верховенства права. Принципу правової визначеності, що знайшов своє закріплення в Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, дотримується Європейський суд з прав людини у своїй прецедентній практиці, зокрема в рішеннях «Михайлюк та Петров проти України» та «Алієв проти України», у яких було констатовано, що порушено вимогу доступності через неоприлюднення нормативно-правового акта. Доведено, що оприлюднення нормативно-правових актів робить їх доступними для всіх зацікавлених осіб чи суб'єктів права і як наслідок – забезпечує функціонування принципу правової визначеності» [2, с. 14].

В. Панкратова підкреслює, «що принцип правової визначеності відіграє важливу роль

у процесі правозастосування. Оскільки правова визначеність покликана забезпечувати своєчасний та якісний захист правозастосовними органами прав і свобод людини як найвищої цінності» [10, с. 38].

Вимоги до змісту нормативно-правових актів ґрунтуються на засадах якісної правотворчості та повинні враховувати такі елементи правової культури, як чіткість, логічність і доступність норм права для розуміння широким колом осіб. Крім того, нормативне регулювання має бути внутрішньо узгодженим, уникати суперечностей, передбачати чіткі межі дискреційних повноважень, що запобігатиме свавіллю при застосуванні права, та відповідати законним очікуванням громадян.

У межах реалізації правової політики важливо дотримуватись обґрунтованих процедур ухвалення нормативно-правових актів, зокрема: забезпечити їх офіційне оприлюднення, дотримуватись принципу стабільності законодавства, а також уникати надмірної зміни нормативного матеріалу без об'єктивної потреби. Це є однією з цінностей правової політики, спрямованої на зміцнення довіри громадян до права та правових інститутів.

З метою підвищення якості нормативно-правових актів доцільно впроваджувати техніко-юридичні стандарти, які забезпечують зрозумілість та передбачуваність правового регулювання. У цьому контексті особливо важливим є використання заохочень у праві, зокрема шляхом формулювання заохочувальних норм права, що стимулюватимуть суб'єктів правотворчості застосовувати високі стандарти юридичної техніки. Такі механізми позитивно впливатимуть на зміст і форму законодавства.

Отже, принцип правової визначеності необхідно розглядати не лише як вимогу до формулювання норм права, а як системну правову категорію, що виконує ключову функцію у забезпеченні: довіри громадян до правової системи; стабільності правових відносин; відкритості та підзвітності діяльності органів

влади; запобігання зловживанням через чіткі межі дискреції; єдності і передбачуваності правозастосовної практики. Ефективна реалізація цього принципу можлива лише за умови комплексного підходу, який поєднує якісну правотворчість, належне застосування права, зрозумілу мову нормативно-правових актів, стабільність законодавства та активну роль судової практики як засобу тлумачення і конкретизації норм права.

Висновки. Правова визначеність є базовою складовою верховенства права, що забезпечує ефективне функціонування правової держави. Її реалізація є однією з ключових цінностей правової політики, оскільки сприяє стабільності правовідносин, захисту прав людини та підвищенню якості правового регулювання. Вона охоплює як матеріальні вимоги до норм права (зрозумілість, передбачуваність, несперечливість), так і процесуальні аспекти правотворчої діяльності (сталість, належна процедура, обмеження дискреції).

Особлива увага має приділятися формуванню зрозумілої та точної мови закону, адже

це є необхідною умовою ефективного правозастосування та дотримання прав громадян. Практика Європейського суду з прав людини неодноразово наголошувала на важливості стабільності законодавства та недопущення свавільного втручання з боку держави.

Проте в умовах України правова невизначеність часто зумовлена нестабільною правовою політикою, суперечливою судовою практикою та безсистемною зміною нормативних актів. Це свідчить про необхідність глибшого розвитку правової культури, удосконалення правового виховання як серед професійних правників, так і серед громадян загалом, а також про потребу в послідовному тлумаченні правових норм судами.

Отже, досягнення правової визначеності є багатоаспектним завданням, що вимагає поєднання якісної правотворчості, ефективної правозастосовної діяльності, дотримання міжнародних стандартів, формування зрозумілого та стабільного законодавства, а також високого рівня правової культури в суспільстві.

Анотація

У статті розглянуто принцип правової визначеності як фундаментальний елемент верховенства права, що забезпечує стабільність, передбачуваність і ефективність правового регулювання. Особливу увагу приділено ролі правової політики в контексті формування якісного законодавства, а також важливості правової культури як передумови належного правозастосування. Аналізуються основні вимоги до норми права, зокрема: чіткість, зрозумілість, доступність, логічність і несперечливість, що мають забезпечуватися не лише техніко-юридичними засобами, а й через узгоджену судову практику та обмеження дискреційних повноважень. Наголошено на тому, що в межах реалізації правової політики важливо дотримуватись обґрунтованих процедур ухвалення нормативно-правових актів, зокрема: забезпечити їх офіційне оприлюднення, дотримуватись принципу стабільності законодавства, а також уникати надмірної зміни нормативного матеріалу без об'єктивної потреби. З метою підвищення якості нормативно-правових актів доцільно впроваджувати техніко-юридичні стандарти, які забезпечують зрозумілість та передбачуваність правового регулювання. Наголошується на необхідності правового виховання як механізму формування правосвідомості громадян і підвищення рівня довіри до права. У цьому контексті акцент зроблено на заохоченні в праві, зокрема, через застосування заохочувальних норм права, які сприяють добровільному дотриманню правових приписів та реалізації цінностей правової політики. На основі аналізу наукових джерел та практики Європейського суду з прав людини сформульовано висновок про необхідність системного підходу до реалізації принципу правової визначеності, що включає: удосконалення законодавчої техніки, послідовність правозастосування, забезпечення єдності судової практики, своєчасне

оприлюднення нормативно-правових актів та розвиток правової культури. Констатовано, що правова визначеність вимагає поєднання якісної правотворчості, ефективної правозастосовної діяльності, дотримання міжнародних стандартів, формування зрозумілого та стабільного законодавства, а також високого рівня правової культури в суспільстві.

Ключові слова: правова визначеність, принцип правової визначеності, правова культура, правова політика, правове виховання, правотворчість, норма права, нормативно-правовий акт, заохочення в праві, заохочувальні норми права, цінності правової політики.

Yavetskyi T.V. Requirements of the principle of legal certainty: possible legal means of enforcement

Summary

The article examines the principle of legal certainty as a fundamental element of the rule of law, ensuring stability, predictability and effectiveness of legal regulation. Particular attention is paid to the role of legal policy in the context of developing high-quality legislation, as well as the importance of legal culture as a prerequisite for proper law enforcement. The main requirements for legal norms are analysed, in particular: clarity, comprehensibility, accessibility, logic and consistency, which must be ensured not only by technical and legal means, but also through consistent judicial practice and restrictions on discretionary powers. It was emphasised that, within the framework of legal policy implementation, it is important to adhere to reasonable procedures for the adoption of regulatory acts, in particular: to ensure their official publication, to adhere to the principle of legislative stability, and to avoid excessive changes to regulatory material without objective necessity. The need for legal education as a mechanism for shaping citizens' legal awareness and increasing trust in the law is emphasised. In this context, the focus is on encouragement in law, in particular through the application of incentive legal norms that promote voluntary compliance with legal provisions and the implementation of legal policy values. Based on an analysis of scientific sources and the practice of the European Court of Human Rights, a conclusion has been formulated on the need for a systematic approach to the implementation of the principle of legal certainty, which includes: improving legislative technique, consistency in law enforcement, ensuring the unity of judicial practice, timely publication of normative legal acts, and the development of a legal culture. It has been established that legal certainty requires a combination of high-quality law-making, effective law enforcement, compliance with international standards, the formation of clear and stable legislation, and a high level of legal culture in society.

Key words: legal certainty, principle of legal certainty, legal culture, legal policy, legal education, law-making, legal norm, normative legal act, incentives in law, incentive legal norms, values of legal policy.

Список використаних джерел:

1. Адаскалиця К. К. «Правова визначеність як вимога до формалізації норми права». *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Вип. 17 (29). С. 10–18.
2. Андрусів Л. Техніко-юридичні та методологічні засади оприлюднення нормативно-правових актів. автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 38 с.
3. Васильєв С. В. «Невизначеність у механізмі правового регулювання процесуальних правовідносин та юридичні інструменти її усунення». *Правова держава: науковий журнал*. 2021. № 42. с. 22–31.

4. Лапка О. Я., Пікуля Т. О. «Практика реалізації принципу правової визначеності як складника верховенства права». *Київський часопис права*. 2021.
5. Матвеева Ю. Юридико-технічні характеристики принципу правової визначеності. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Серія «Юридичні науки». 2015. Т. 168. С. 37–39.
6. Міловська Н. В. Принцип правової визначеності в контексті оновлення цивільного законодавства. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 57–63.
7. Мусиченко О.М. Поняття та ознаки зрозумілості кримінального закону. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 322–325.
8. Недюха М.П. Гладкова Т.Л. Система принципів законотворення: до постановки питання. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 3. С. 21–27.
9. Остапенко Г. Принцип правової визначеності: від визнання до застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 53–56.
10. Панкратова В. Роль принципу правової визначеності у процесу правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Випуск 33. Том 1. С. 35–38.
11. Панченко Н. В. «Правова визначеність: взаємозв'язок кримінально-правового та кримінального процесуального аспектів». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Том 2, Вип. 80 (2023), с. 85–89.
12. Подорожна Т. С., Котуха О. С. Реалізація принципу правової визначеності крізь призму захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. *Юридичні науки*. № 10. 2021. С. 72–80.
13. Смокович М. Принцип правової визначеності в адміністративному судочинстві: окремі теоретичні засади та практичне застосування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № С. 116–127.
14. Смородинський В. С. Правова визначеність як вимога верховенства права. Міжнародна науково-практична конференція «Принципи права: універсальне та національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів», Київ, 21–22 червня 2024 р. : тези доповідей і повідомлень; Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ. 2024. С. 59–64.